

FILMOTECA PER A LES ESCOLES

SETEMBRE 2015 – JUNY 2016

Material didàctic elaborat per:

DRAC **MÀGIC**
CULTURA AUDIOVISUAL

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

FilmoTeca
de Catalunya

#FilmotecaEscoles

FILMOTECA PER A LES ESCOLES

Pa negre

Agustí Villaronga

Material didàctic de la pel·lícula

Recomanada per a 3r i 4t d'ESO, batxillerat i cicles formatius

Índex

5	Fitxa tècnica
5	Sinopsi
5	Què treballem?
6	Continguts curriculars relacionats
7	La Guerra Civil espanyola i la devastació moral
8	Proposta d'activitats
9	Una aproximació a l'obra d'Emili Teixidor
11	Proposta d'activitats
11	L'adaptació d'una obra literària al llenguatge cinematogràfic
13	Proposta d'activitats
14	Pel·lícules relacionades

Pa negre

Agustí Villaronga

Catalunya, 2010

108 minuts

Versió original

Sinopsi

L'Andreu és un nen que viu les conseqüències de la Guerra Civil des del bàndol dels vençuts. La mort d'un amic del seu pare i del fill és el detonant d'un procés que desvetllarà tots els odis i els ressentiments que la guerra ha generat entre els habitants del poble.

Què treballem?

- La Guerra Civil Espanyola
- Acostar-nos a l'obra d'Emili Teixidor
- L'adaptació d'una obra literària al llenguatge cinematogràfic

Fitxa tècnica

Guió: Agustí Villaronga, basat en les novel·les *Pa Negre* i *Retrat d'un assassí d'ocells* d'Emili Teixidor.

Interpretació: Francesc Colomer, Nora Navas, Roger Casamajor, Marina Comas, Laia Marull, Eduard Fernández, Sergi López, Lluïsa Castell, Mercè Arànega, Marina Gatell, Elisa Crehuet.

Producció: Massa D'Or Produccions

Muntatge: Raúl Román

Fotografia: Antonio Riestra

Música: Jose Manuel Pagán

Material didàctic elaborat per:

Continguts curriculars relacionats

3r i 4t d'ESO:

Àmbit de llengües

- Coneixement d'autors i d'obres contemporànies o clàssiques, adequades a l'edat, a partir de les lectures comentades d'obres o fragments, o de visionaments de materials audiovisuals.

Ciències socials, geografia i història

- Aplicació dels coneixements històrics a la comprensió i interpretació d'alguns dels problemes de l'actualitat, des d'una perspectiva global del món.

Educació visual i plàstica

- Identificació de recursos del llenguatge audiovisual utilitzats en els mitjans de comunicació i el cinema.

Batxillerat. Matèries comunes:

Àmbit de llengües

- Lectura, anàlisi i comprensió crítica de textos literaris, per tal d'interpretar l'expressió de diferents contextos històrics i socials, i a fi que ajudin a l'enriquiment personal i a la descoberta del plaer estètic.

Història

- Identificació de les causes de la revolta militar de 1936 i de les fases principals de la

Guerra Civil. Descripció i anàlisi de l'evolució política i de la repressió social i ideològica a les rereguardes dels dos bàndols.

- Anàlisi de la repressió política, ideològica i social en el conjunt d'Espanya i de la repressió identitària en els àmbits de les nacionalitats. Descripció i valoració de l'evolució de les diverses formes d'oposició al règim franquista i reconeixement del paper de la memòria històrica de la lluita per la democràcia, a partir de l'anàlisi i contrast de diferents fonts.

- Identificació i descripció dels factors principals de la vida quotidiana, la cultura i les mentalitats a Catalunya i Espanya durant el franquisme. Anàlisi i interpretació de la condició femenina durant el franquisme i en relació amb altres etapes històriques.

Batxillerat. Matèries de modalitat:

Cultura audiovisual

- Identificació dels elements bàsics del llenguatge audiovisual i els seus codis: enquadrament, pla, moviments de càmera, transicions i seqüència. Ús de metodologies per a l'anàlisi i la interpretació de les imatges en moviment.
- Reflexió sobre el pensament i la sintaxi visual i audiovisual. Valoració dels elements relatius a la percepció: sensació i memòria visual.

Material didàctic elaborat per:

La Guerra Civil espanyola i la devastació moral

Monstruositat: guerra i repressió

En unes declaracions, Agustí Villaronga resumeix l'argument de la pel·lícula afirmant que tracta de l'elaboració d'un monstre. El seu interès és indagar en la devastació de la guerra i de la moral, i en les conseqüències d'aquesta devastació en la infància. No es tracta d'una pel·lícula sobre la investigació d'un assassinat. La mort de Dionís i el seu fill actua com a detonant d'una altra indagació, aquella que protagonitza l'Andreu. El que descobreix el protagonista no és exclusivament el nom de l'assassí del seu amic, sinó totes les mentides i les traïcions que els adults han anat teixint al seu voltant. És un relat d'aprenentatge, d'iniciació a la vida, que està marcat per la desesperança i la misèria moral que la Guerra Civil va originar. Com indica Villaronga, la pel·lícula explora la devastació provinient d'una situació extrema marcada per la crueltat i la repressió, capaç de transformar la vida en pura supervivència, sense cap principi moral que la sostingui.

La monstruositat que s'hi reflecteix presenta diverses cares. D'una banda, la més explícita, és aquella resultant de la guerra. De l'altra, però, també són considerats monstres tots aquells que són diferents de la resta, com explica l'àvia Mercè en un dels seus contes. Semblaria que parla de Frankenstein, un monstre construït per la maldat i l'ambició humanes, segons relata Mary Shelley.¹ Però la monstruositat de què parla l'àvia també s'encarna en la figura del Pitorliua, a qui van matar per ser diferent,

per “no fer les coses que fan els homes amb les dones”, segons li explica el seu cosí Quirze. L'altre monstre, que, com en Pitorliua, evoca la figura de l'àngel, és el noi dels Camils, que l'Andreu descobreix al bosc, al costat del riu. El seu cos nu brilla amb les gotes d'aigua il·luminades pel sol i el moviment dels seus braços sembla el batec de les ales d'un ocell o d'un àngel a punt d'arrencar el vol. Aquest noi també és diferent, “està podrit per dintre”, segons el Quirze, “de tant moure-se-la”. L'Andreu percep que aquells a qui els adults consideren monstres, esdevenen àngels o ocells als seus ulls, immersos encara en les fantasies infantils.

El procés d'aprenentatge en un ambient hostil

Per a l'Andreu, l'arribada al món adult suposarà el descobriment de l'odi, la venjança, el dolor, les mentides i la desesperació, que el conduiran a rebutjar el lloc d'allà on prové, de les seves arrels i de la seva família. La pèrdua de la innocència comportarà la pèrdua de la moral.

¹ *Frankenstein*, Mary Shelley, Barcelona: Barcanova, 2012.

Material didàctic elaborat per:

L'Andreu decidirà abandonar als seus i canviar de bàndol per començar la nova vida adulta.

La darrera escena del film fa èmfasi en aquesta tria fatídica. Quan la mare de l'Andreu el visita a la nova escola i un dels nens de la classe li pregunta a l'Andreu qui és la dona que l'ha vingut a veure, ell rebutja qualsevol lligam amb ella i la identifica com una coneguda del poble. Tot seguit, la mare s'allunya i la seva silueta es difumina amb el baf de l'Andreu.

Proposta d'activitats

- La història de l'Andreu i la seva família està ambientada a Catalunya durant la postguerra i, per tant, el rerefons de la Guerra Civil hi és constantment present. Malgrat que el director no tracti d'oferir una visió històrica determinada, l'ambientació permet obtenir informació de les condicions socials i polítiques del període immediatament posterior a la guerra. Quines diferències socials es detecten entre els personatges? Quina és la situació econòmica dels pares de l'Andreu? Quines són les condicions de treball a la fàbrica on treballa la mare de l'Andreu? Quin poder tenen els senyors Manubens i en quins moments s'explicita? Quin tracte reben els que, com el pare de l'Andreu, van perdre la guerra?
- Escollir, en grups, dues escenes que hagin aportat informació al voltant de les dures condicions de vida que ha de patir la família de l'Andreu i del poder que tenen les autoritats religioses i civils sobre la gent del poble. Compartir-les amb els companys i companyes.
- Valorar la decisió de l'Andreu com a opció moral. Comenteu quina opinió us mereix la seva elecció i amb quins arguments es valora com a positiva o negativa. Si el final de la pel·lícula fos diferent, canviaria el sentit de la història i la visió que el relat ens dóna del període històric que tracta?

Material didàctic elaborat per:

Una aproximació a l'obra d'Emili Teixidor

L'obra literària *Pa negre*, d'Emili Teixidor (1932 - 2012), va ser publicada l'any 2003 en un nou ressorgir de novel·les catalanes amb temàtiques relacionades amb la postguerra espanyola, com *La meitat de l'ànima*, de Carme Riera o *Les veus del Pamano*, de Jaume Cabré, amb el desig de poder parlar de les vivències de la dura repressió que va patir la societat durant el franquisme.

Emili Teixidor escriu des del punt de vista de la societat rural i industrial. El seu relat es construeix a partir de vivències reals i de records personals, però també de la memòria col·lectiva de companys i habitants de la comarca d'Osona, d'on era procedent l'escriptor i on s'ubica la narració. Teixidor confessa en una entrevista, publicada al diari Avui el novembre del 2003, que es va preocupar no només d'explicar el que li podia haver suposat moralment a una persona viure un moment tant dur com la postguerra, sinó de mostrar, de manera general, el que aquesta podia provocar en tota una comunitat. Per fer-ho, l'escriptor posa el punt de vista en el personatge principal, l'Andreu, que relata en primera persona les vivències del passat.

De la novel·la, destaca especialment la preocupació per la utilització del llenguatge i el treball descriptiu, inclosa la cura per utilitzar paraules d'aquella època des de la memòria de l'infant,

que evoca els mots que utilitzaven els adults i que construïen aquell món de misteris.

Agustí Villaronga entra en l'univers d'Emili Teixidor a partir del llegat de novel·les de l'escriptor que parlen de la postguerra, especialment amb *Retrat d'un assassí d'ocells*, que juntament amb *Pa negre* vertebraren l'estructura dramàtica de l'obra fílmica. Tal i com afirma el director: "El fet d'ampliar la font d'inspiració literària, quan ja per sí mateixa *Pa Negre* és una novel·la força llarga, es deu a la voluntat que la pel·lícula resultant tingui una línia d'acció més contundent que la de la novel·la, on (sense posar en dubte la seva qualitat literària) els aspectes costumistes i contemplatius ocupen gran part de les seves quasi 400 pàgines. El que es pretén amb això és que el resultat fílmic sigui absorbent, àgil, misteriós, farcit d'emocions i atractiu per a l'espectador."

Material didàctic elaborat per:

Proposta d'activitats

- Buscar informació sobre l'escriptor Emili Teixidor i enumerar alguns elements reals que inspiressin les pàgines de la novel·la.
- Debatre conjuntament: Heu llegit alguna novel·la que parli de la guerra civil o la postguerra? Quin punt de vista es dona? Com són els personatges? Com viu la gent?
- Un cop visualitzat el film, proposar una cerca d'informació sobre la novel·la. Teixidor i Villaronga comparteixen certes temàtiques que repeteixen en les seves obres literàries i cinematogràfiques, com ara la guerra i la postguerra, els infants en aquest ambient bèl·lic i les conseqüències morals de les vivències dures d'un passat. Quines semblances i diferències hi ha entre el relat literari i l'adaptació cinematogràfica de Villaronga?

[@] El pa negre que dona títol tant al relat literari com al filmic simbolitza la misèria física i moral resultant de la guerra. A la novel·la (*Pa negre*, Emili Teixidor, Barcelona: Columna, 2007, 5a edició, p. 82), l'àvia de l'Andreu el descriu de la següent manera:

“És que el pa negre que encara els donen de racionament no es pot menjar! Un cop va venir una pobra dona i em va portar un crostó d'aquesta mena de pa perquè em fes càrrec del que havien de menjar. Gairebé vaig plorar de pena, era com un tros de carbó o de serradures brutes. Vaig pensar que la maleïda guerra arribava fins i tot a fer malbé el pa, mata el pa i tot, perquè allò no era pa, allò era un pa mort, sense ànima i sense virtut.”

Llegir aquest fragment i elaborar un text que expliqui la relació entre el pa negre del títol i l'argument de la pel·lícula.

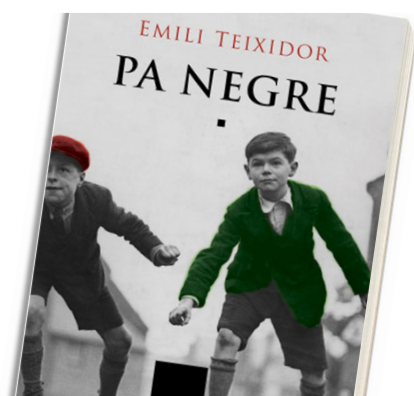
Podeu enviar els resultats de les activitats marcades amb el símbol de l'arrova [@] a filmoteca.escoles@gencat.cat i compartirem els vostres textos, dibuixos, fotografies o vídeos al blog de Filmoteca per a les escoles!

Material didàctic elaborat per:

L'adaptació d'una obra literària al llenguatge cinematogràfic

Pa negre: l'adaptació com a reescriptura

L'obra de Villaronga és una adaptació cinematogràfica i, per tant, una reescriptura de les obres d'en Teixidor. En relació amb la noció de reescriptura, Antonio Pérez Bowie² aporta reflexions d'interès que remeten a les possibles relacions entre cinema i literatura: "La noción de escritura [...] se refiere a una opción personal mediante la cual el autor se enfrenta a un texto previo y lo somete a una lectura particular en la que proyecta su propio universo subjetivo o transmite de modo premeditado o inconsciente las determinaciones del contexto en que se halla inmerso; se trata pues de un proceso de apropiación y de revisión consistente en transformar y transpo-

ner, en mirar con nuevos ojos o desde un nuevo contexto un texto precedente. Tales actuaciones pueden conllevar estrategias muy diversas, en función de la actitud adoptada ante el modelo: desde el homenaje destinado a subrayar su relevancia al cuestionamiento crítico y la parodia; de igual modo que puede tratarse de un ejercicio de investigación mediante el cual el autor estable diálogo con su precedente para trascender la superficie de lo dicho por aquel y adentrarse en el subtexto; o por el contrario, reducirse a un mero trabajo de vulgarización, más o menos explícito, destinado a poner un texto complejo y pensado para minorías al alcance del gran público." *Pa negre* d'Agustí Villaronga s'inclou en els dos primers apartats que apunta Pérez Bowie. Determinar aquest treball d'apropiació fílmica ens permet obrir noves perspectives a l'obra literària i revisar les possibilitats de significació de les imatges i del llenguatge cinematogràfic.

Una de les coincidències d'ambdues creacions, la de l'escriptor i la del cineasta, rau en la manera de veure i tractar la postguerra. La major part dels films de Villaronga, igual que els llibres de Teixidor, s'ambienten en la postguerra i mostren els efectes de la cruesa dels conflictes bèl·lics en les persones que els viuen. Aquest lligam, l'eix conductor tant de la novel·la com del film, mostra, com expressa el propi Villaronga, "l'elaboració d'un monstre", una visió que enllaça amb la noció pedagògica del desenvolupament humà que Rousseau va explicar al segle XVIII amb la idea que l'infant és bo per naturalesa i que la societat el corromp.

² J. Antonio, Pérez Bowie (ed.) (2010): *Reescrituras fílmicas: nuevos territorios de la adaptación*, Salamanca: Ediciones de la Universidad, p. 27.

Material didàctic elaborat per:

Per contra, un dels canvis o de les llicències que es va permetre Villaronga té a veure amb el personatge de la Núria, a qui se l'anomena "la ploramiques" al relat literari, i que el cineasta va canviar perquè li agraden les dones fortes, com molt bé mostra la seva filmografia. La Núria de la seva història és una nena mutilada que aviat ha après a descobrir les mentides i la feblesa dels adults. Afronta el suïcidi del seu pare i accepta els requeriments del mestre perquè la tracta bé. Condueix l'Andreu per la part més fosca i difícil del seu aprenentatge, i li mostra el tresor que busca el mestre. El seu cos abatut per la guerra dels adults manté la seva energia gràcies al fet que troba de nou la bondat i la tendresa en la mirada de l'Andreu. Cansada de sostenir les mentides dels adults, voldrà fugir amb l'Andreu, però de nou es veurà arrasada per les circumstàncies. No sabem què li passarà, però en part ens permet pensar en la possibilitat d'una llibertat no sotmesa als amos, com aquella per la qual sembla optar l'Andreu.

La construcció cinematogràfica del punt de vista

La història narrada al film de Villaronga s'explica des del punt de vista de l'Andreu. De la mà del protagonista, els espectadors i les espectadores recorren els fets i descobreixen un seguit de trames i històries.

En termes narratius, el punt de vista respon a la mirada des de la qual es mostra alguna cosa, tant cinematogràficament, com ideològicament. En el cas de *Pa negre*, Villaronga ens trasllada al punt de vista de l'Andreu mitjan-

çant una focalització interna, és a dir, restringint el saber dels espectadors i les espectadores a la perspectiva d'aquest personatge.

El director emprà diferents recursos que accentuen aquesta sensació. D'una banda, el nen és el centre de la narració i apareix en totes les seqüències del film, a excepció de la primera. L'Andreu està present constantment, mentre que els altres personatges apareixen en el moment necessari per ajudar a entendre el relat i comprendre millor al protagonista. Queden fora de camp, en moltes ocasions, els adults i les seves converses. Per altra banda, s'explora una narració senzilla, sense massa elements que puguin distreure del centre d'atenció, és a dir, de la mirada de l'infant. En una entrevista, Agustí Villaronga afirma que "la manera de filmar ha estat en certa manera clàssica, desproveïda d'elements conceptuals en el llenguatge fílmic que ens distanciïn del que els passa als personatges. Tot ha ajudat a que la història avanci i que ens emocionem a través dels ulls del nen que ens la narra. Sempre en primera persona i sense recórrer a *flashbacks*, tot i el pes que tenen les accions i els personatges del passat."

Material didàctic elaborat per:

La càmera subjectiva, col·locada a l'alçada dels ulls del nen, també ajuda a construir aquest punt de vista. Trobem força plans on el veiem espiant o mirant per una finestra i després, al següent pla, veiem exactament el que ell veuria des d'aquella posició, com si fóssim als seus ulls. També s'usen els plans contrapicats quan l'Andreu parla amb adults, donant la sensació que veiem a l'adult exactament com ell el veu.

Proposta d'activitats

- Tots els relats i, per tant, totes les pel·lícules, s'escriuen des d'un punt de vista concret. Analitzar quin és en el cas de *Pa negre*. Des de quina perspectiva s'explica la història? Què creieu que s'aconsegueix d'aquesta manera? I cinematogràficament, com es fa? Recordar escenes concretes del film i explicar algun dels recursos cinematogràfics que serveixin per a explicar la construcció del punt de vista en l'Andreu.
- Indicar la importància dels personatges femenins en el relat. Quin paper tenen les dones en l'aprenentatge de l'Andreu? Quina és la intervenció concreta que té cadascuna d'elles, des de l'àvia Mercè i la Núria, passant per la Pauleta, la dona del Dionís, o la tia Enriqueta, sense oblidar la funció de la Roviretes i el paper de la seva mare, la Florència?
- Contrastar les funcions que desenvolupen les dones i els homes, tot diferenciant els tipus d'intervenció o rellevància que tenen en el conjunt dels fets narrats en el film i en el procés d'aprenentatge de l'Andreu. Com intervé el pare de l'Andreu en la seva formació moral i personal? Quin és el secret que intenta silenciar amb la mort del Dionís? Com afecta la seva traïció a la relació que té amb el seu fill?

Material didàctic elaborat per:

Glossari

Camp/fora de camp

Els llenguatges audiovisuals estableixen sempre un joc de relacions entre allò que és mostrat i el que no veiem però sabem que hi és present, fora de camp. Aquest és un element clau per construir suspens, però també implica l'existència d'un punt de vista des d'on s'explica el relat. Malgrat les similituds, no s'ha de confondre amb la noció de quadre, aquell espai visible en la imatge. La posada en quadre és un acte de dir o mostrar alguna cosa, i el camp n'és una de les conseqüències. Contràriament al fora de camp, el fora de quadre no existeix fílmicament, perquè indica allò que no ha de ser vist. En canvi el fora de camp sí que existeix fílmicament perquè és l'espai que, malgrat no ser visible, suposem com a extensió del que veiem, del camp visual.

Enquadrament

Resultat de l'operació de seleccionar una porció de l'espai visual. En funció de la distància entre el punt de vista i el referent queden determinats els diferents tipus de pla.

Posada en escena

Concepte d'origen teatral que prové del terme francès *mise-en-scène* (posar en escena una acció). En relació amb el cinema s'utilitza per expressar el control del director o la directora sobre tot allò que apareix a la imatge, és a dir, descriu la forma i composició dels elements que apareixen en l'enquadrament. La posada en escena inclou tant aquells as-

pectes del cinema que coincideixen amb el teatre (decorats, il·luminació, vestuari, elecció, moviment i comportament dels personatges) com els aspectes més propis del cinema (moviment de càmera, escala i mida dels enquadraments, etc.)

Punt de vista

Expressió que té tres accepcions:

Punt de vista ideològic

Expressa una opinió sobre alguna cosa.

Punt de vista visual

Indica el lloc des d'on es veu el que mostra una imatge. S'identifica amb la mirada que ens dona a veure alguna cosa. En cinema hi ha dues fonts perceptives, una visual i una altra sonora. Per diferenciar-les s'utilitza el terme ocultarització, que indica la relació entre el que mostra la càmera i el que veu un personatge. El terme auricularització s'aplica a la relació entre les informacions auditives i els personatges.

Punt de vista narratiu o focalització

Expressió utilitzada en narratologia per indicar la manera d'organitzar el saber narratiu de la instància narradora. Poden produir-se tres modalitats. Focalització zero, quan la instància narradora és omniscient; focalització interna, quan el saber queda restringit al punt de vista d'un personatge, i focalització externa, quan el saber és menor que el dels personatges.

Material didàctic elaborat per:

Pel·lícules relacionades

Infància i conseqüències de la guerra:

Las tres habitaciones de la melancolía
(*Melancholian 3 huonetta*)
Pirjo Honkasalo, Finlàndia, 2004

Paisaje en la niebla (*Topio stin omichli*)
Theodoros Angelopoulos, Grècia, 1988

El imperio del sol (*Empire of the Sun*)
Steven Spielberg, Estats Units, 1987

Massacre: ven y mira (*Idí i Smotrí*)
Elem Klimov, URSS, 1985

La infancia de Ivan (*Ivanovo detstvo*)
Andrei Tarkovski, URSS, 1962

Alemania, año cero (*Germania anno zero*)
Roberto Rossellini, Itàlia, 1948

Vinculades a la guerra civil espanyola:

Caracremada
Lluís Galter, Espanya, 2010

Les veus del Pamano
Lluís Maria Güell, Espanya, 2009

Soldados de Salamina
David Trueba, Espanya, 2002

La lengua de las mariposas
José Luís Cuerda, Espanya, 1999

Secretos del corazón
Moncho Armemdariz, Espanya, 1997

Los años oscuros (*Urte ilunak*)
Arantxa Lazcano, Espanya, 1993

Las bicicletas son para el verano
Jaime Chávarri, Espanya, 1984

Las largas vacaciones del 36
Jaime Camino, Espanya, 1976

Material didàctic elaborat per:

Dades de contacte

Si voleu aprofundir més en aquest o altres aspectes del cinema, els docents disposen d'accés gratuït a la Biblioteca del Cinema de la Filmoteca amb tot tipus de recursos i bibliografia sobre cinema i cultura audiovisual.

Filmoteca de Catalunya

Filmoteca per a les escoles

filmoteca.escoles@gencat.cat

T 935 565 198

<http://blocs.gencat.cat/filmotecaescoles>

<http://www.filmoteca.cat/web/serveis-educatius/filmoteca-per-a-les-escoles>

Drac Màgic

merce@dracmagic.cat

T 93 216 00 04

www.dracmagic.cat